

Joanna Maria Garbula

Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

DZIECI WOBEC STEREOTYPÓW PŁCI

WPROWADZENIE

Od niepamiętnych czasów ludzie dzielą stereotypy płci, czyli przekonania „o tym, jakie cechy i zachowania są charakterystyczne (a zwykle i pożądane) dla każdej z płci” (Wojcieszke, 2002, s. 418). W psychice jednostek zakorzenione są mechanizmy dokonujące podziału świata na męski i kobiecy (Bem, 2000). Stereotyp kobiety i mężczyzny wynika między innymi z ich cech psychicznych i fizycznych. Mężczyźni to ci silniejsi, więksi, mądrzejsi, kobiety słabsze, niższe, wymagające opieki. Podział obowiązków oparty na zasadach patriarchalnych uwzględniał powyższe cechy. Mężczyźni polowali, walczyli, pracowali, kobiety rodziły dzieci i je wychowywały, zajmowały się domem. Mężczyzna, w odbiorze tradycyjnym, to głowa rodziny, aktywny uczestnik życia społeczno-politycznego. Kobieta to przede wszystkim żona, matka i gospodyni domowa.

„Według teorii poznawczo-rozwojowej dziecko przechodzi przez pewne etapy rozwoju poznawczego, na których zdobywa wiedzę na temat rodzaju, a stopień zdobywanej wiedzy kształtuje jego doświadczenia” (Best, Williams, 2004, s. 140). Badacze reprezentują pogląd, że budowanie wiedzy na temat płci obejmuje kilka etapów. Pierwszy rozpoczyna się około 9–13 miesiąca życia i polega na nabywaniu umiejętności kategoryzowania osób z własnego otoczenia według płci. Etap drugi związany jest z osiąganiem tożsamości płciowej (około 3 roku życia). Kolejny etap (około 4 roku życia) wiąże się z nabywaniem stabilności rodzajowej lub ciągłości płci. Ostatni etap (wiek 5–6 lat), konsekwencji płciowej,

polega na zdobywaniu wiedzy o niezmienności płci. Dziecko wie, że przynależy do tej samej płci bez względu na zachowanie, styl ubierania itp. (Slaby i Frey, 1975; Vasta, Haith, Miller, 2004, s. 591–594; Wojciechowska, 2003, s. 19–20).

Wiedzę o roli rodzajowej zdobywa dziecko dość wcześnie, bo już na przykład: dwulatek potrafi posortować obrazki przedstawiające mężczyzn i kobiety oraz akcesoria im przynależne, trzylatek nazywa zabawki charakterystyczne dla danej płci, czterolatek kojarzy kolory z mężczyzną i kobietą. Pomimo tej wiedzy niewiele dzieci do piątego roku życia posiada umiejętność kategoryzowania cech zachowań typowych dla mężczyzn i kobiet. Zdaniem Vasty, Haitha i Millera „dzieci wykazują tendencję do uczenia się oraz zapamiętywania najpierw treści stereotypu własnej płci, a potem stereotypu płci przeciwnej” (2004, s. 591–592). Wiedza na temat cech stereotypowych jest ugruntowana, jak twierdzą Best i Williams (2004, s. 131), w wieku 8 lat.

Budowanie ról związanych z płcią następuje w procesie socjalizacji w środowisku rodzinnym, przedszkolnym, szkolnym, w kontakcie ze środkami masowego przekazu (por. np. Chomczyńska-Rubacha, 2006a, 2006b; Pankowska, 2005; Renzetti, Curran, 2005). Rodzice, nauczyciele i najbliższe otoczenie, poprzez charakter interakcji, gesty, głos, wybór zabawek i ubrania, wskazują dziecku, do której płci przynależy. Renzetti i Curran twierdzą, że „w okresie wczesnego dzieciństwa, chłopcy i dziewczęta (...) są socjalizowani w oddzielne i nierówne płcie kulturowe. Małych chłopców naucza się niezależności, kompetencji w kwestii rozwiązywania problemów, asertywności i ciekawości swojego środowiska – kwalifikacji, które są wysoko wartościowane w naszym społeczeństwie. Małe dziewczynki, przeciwnie, naucza się zależności, pasywności i orientacji na dom – cech, które w naszym społeczeństwie wiążą się z dewaloryzacją” (2005, s. 135). Dominujący w Polsce model socjalizacji i wychowania jest, zdaniem Zaworskiej-Nikoniuk, nadmiernie obciążony patriarchalizmem, postrzeganiem człowieka z perspektywy stereotypów rodzaju (2004, s. 13). „Stąd socjalizacja chłopców nadal jest nastawiona na kształtowanie w nich orientacji na sukces zawodowy i finansowy, który potem staje się miernikiem męskości” (Chmura-Rutkowska, Ostrouch, 2007, s. 224). Dziewczęta przygotowuje się natomiast do pełnienia roli matki i żony jako miernika kobiecości.

PROBLEMATYKA BADAŃ WŁASNYCH

Badania na temat rodzaju mogą obejmować zarówno osoby dorosłe, jak i dzieci. Badania z udziałem dorosłych dotyczące ich postaw i przekonań odnoszących się do zachowań i cech charakterystycznych dla płci męskiej i żeńskiej,

są istotne, bowiem postawy prezentowane w tym zakresie przez dorosłych rzutują na formowanie się u dzieci przekonań na temat cech rodzajowych. Moje badania odbywały się z udziałem dzieci, socjalizowanych przez osoby dorosłe, jak również przez rówieśników.

Przeprowadzone badania były próbą poszukiwania odpowiedzi na pytania: w jakim stopniu dzieci podzielają stereotypy płci kulturowej zdefiniowane przez dorosłych, czy dzieci poznają wcześniej cechy stereotypowe przypisywane mężczyznom czy kobietom, które stereotypy rodzajowe znają lepiej, a także czy zakres znajomości stereotypów rodzaju wykazuje wraz z wiekiem dzieci tendencję wzrostową? Moim zamierzeniem było również pokazanie uzyskanych wyników na tle rezultatów badań międzykulturowych.

METODA

Badania na temat znajomości cech stereotypowych przez dzieci prowadzili m.in. Williams, Bennett, Best (1975); Best i inni (1977); Williams, Best (1990). Best i inni autorzy (1977, za: Best, Williams, 2004, s. 131), stworzyli test nazwany Miarą Stereotypów Płci (SSM II – Sex Stereotype Measure). Test ten składający się z 32 historyjek powstał poprzez połączenie ze sobą synonimicznych przymiotników określających stereotypy męskie i żeńskie. 16 historyjek przedstawiało cechy męskie i 16 cechy kobiece. Testem tym zbadano wiedzę na temat stereotypowych cech płci dzieci przedszkolnych i uczniów klas III, IV, V, VI, VII, VIII, IX oraz uczniów szkół średnich najpierw w Stanach Zjednoczonych, a potem w innych krajach. Polska nie brała udziału w tych badaniach.

Miarę Stereotypów Płci (SSM II) wykorzystałam do przeprowadzenia badań wśród dzieci pochodzących z Polski północno-wschodniej. Biorąc za podstawę wyróżnione 32 cechy charakterystyczne dla mężczyzn i kobiet oraz schemat historyjek przyjęty za Best i innymi (1977), opracowałam 32 historyjki zawierające opis odpowiadający tym cechom (tabela 1).

Tabela 1. Historyjki przedstawiające stereotyp męskości i kobiecości

Cechy stereotypowe męskie	Cechy stereotypowe kobiece
1. Silny – Jeden rodzaj osób cechuje siła. Ma silne ręce i silne nogi. Może podnosić ciężary i je przetranszować, dużo biegać i nawet ciągnąć ciężarówkę. Który rodzaj jest silny?	1. Słaby – Jeden rodzaj osób jest słaby. Nie może na przykład dźwigać ciężkich rzeczy, pracować w kopalni. Szybko się męczy. Który rodzaj jest słaby?
2. Agresywny – Jeden rodzaj osób jest agresywny. Jest skory do bójk i kłótni, przeklina, często szuka zaczepki. Który rodzaj jest agresywny?	2. Wdzięczny – Jeden rodzaj osób poczuwa się do wdzięczności. Dziękuje za wszystko. Osoby te pamiętają, że ktoś dla nich był dobry, miły i chcą odplacić tym samym. Który rodzaj charakteryzuje się wdzięcznością?
3. Okrutny – Jeden rodzaj osób zachowuje się w okrutny sposób. Zabijają dla zabawy i przyjemności zwierzęta. Nie kochają ani zwierząt ani ludzi. Który rodzaj jest okrutny?	3. Mający miękkie serce – Jeden rodzaj osób ma miękkie serduszek i nie potrafi odmówić, gdy dziecko prosi o kolejną zabawkę. Który rodzaj ma miękkie serce?
4. Szorstki – Jeden rodzaj osób cechuje szorstkość. W kontakcie z drugim człowiekiem jest opryskliwy, niedelikatny, niesympatyczny, gburowaty. Który rodzaj jest szorstki?	4. Afektowany – Jeden rodzaj jest afektowany. Odnosi się do innych nienaturalnie, śmieje się w sposób sztuczny, z przesadą używa różnych wyrazów. Czasami to śmieszny. Który rodzaj zachowuje się nienaturalnie?
5. Lubiący przygody – Jeden rodzaj osób lubi przygody. Są to wydarzenia, często niezwykle, zaskakujące, dziwne. Ci, którzy lubią przygody wyjeżdżają w różne nieznanne miejsca. Na przykład jeżdżą na safari, wspinają się w górach, nurkują w morzach. Który rodzaj osób lubi przygody?	5. Łagodny – Jeden rodzaj osób charakteryzuje się łagodnością. Osoby te mają łagodny, dobrotliwy uśmiech, łagodny głos i miło odnoszą się do dzieci. Który rodzaj jest łagodny?
6. Nieporządny – Jeden rodzaj osób zostawia po sobie bałagan, nie odnosi brudnych naczyń do zlewu i nie wrzuca brudnych skarpet do kosza na brudną bieliznę. Który rodzaj jest nieporządny?	6. Potulny – Jeden rodzaj osób zachowuje się potulnie. Jest posłuszny, słucha rozkazów, na wszystko się zgadza. Nie ma własnego zdania. Który rodzaj jest potulny?
7. Hałaśliwy – Jeden rodzaj osób zachowuje się hałaśliwie. Robi wokół siebie harmider. Mówi bardzo głośno, krzyczy nawet wtedy, jak się cieszy. Wprowadza zamęt. Który rodzaj jest hałaśliwy?	7. Pobudliwy – Jeden rodzaj osób cechuje pobudliwość. Łatwo można go zdenerwować jakimś jednym słowem czy uczynkiem. Jest wrażliwy. Który rodzaj jest pobudliwy?
8. Niezależny – Jeden rodzaj osób ceni sobie niezależność. Nie lubi podporządkowywać się komuś, ani czemuś. Lubi samodzielnie podejmować decyzje. Który rodzaj lubi niezależność?	8. Emocjonalny – Jeden rodzaj osób kieruje się emocjami. Płacze, kiedy przydarzy się nieszczęście. Który rodzaj, kieruje się emocjami?
9. Chwalięta – Jeden rodzaj osób lubi się chwalić. Są to osoby, które idąc przez życie ubarwiają je. Bez przerwy mówią o tym co zrobią i w czym są najlepsi. Zależy im, aby wszyscy wiedzieli o ich osiągnięciach. Który rodzaj często się chwali?	9. Czuły – Jedne rodzaj osób jest czuły dla innych. Odnosi się z miłością, serdecznością, tkliwością do swojej córki, syna. Jest opiekuńczy i troskliwy dla całej swojej rodziny. Swoją czułość przekazuje w czynach i słowach. Który rodzaj jest czuły dla innych?

10. Surowy – Jeden rodzaj osób objawia surowe cechy charakteru. Osoby te są zimne i nieprzystępne. Jak raz coś postanowią są nieugięte i nieustępliwe. Są niewyrozumiałe, gdy dziecko zrobi coś źle. Który rodzaj jest surowy?	10. Zależny – Jeden rodzaj osób jest zależny. Zarabia mniej pieniędzy i nie zajmuje w pracy takich wysokich stanowisk. Który rodzaj jest zależny od drugiego?
11. Przedsiębiorczy – Jeden rodzaj osób cechuje przedsiębiorczość. Osoby te, ciągle mają nowe pomysły, realizują różne inicjatywy, są zaradne, radzą sobie w każdej trudnej sytuacji. Zakładają swoje firmy, dzięki którym mają pieniądze. Który rodzaj jest przedsiębiorczy?	11. Sklonny do flirtów – Jeden rodzaj osób lubi się podobać. Zwraca na siebie uwagę, zalotnie się uśmiecha, posyła znaczące spojrzenia, prowadzi lekką rozmowę z osobą innej płci. To się nazywa flirtowanie. Który rodzaj skłonny jest do flirtów?
12. Dominujący – Jeden rodzaj osób lubi dominować. Nie lubi, kiedy mu się ktoś sprzeciwi i zawsze stawia na swoim. Lubi, kiedy ostatnie słowo należy do niego. Który rodzaj lubi dominować?	12. Narzekający – Jeden rodzaj osób lubi narzekać. Stale narzeka, że nie ma w co się ubrać i musi przygotowywać posiłki. Który rodzaj lubi narzekać?
13. Pewny siebie – Jeden rodzaj osób jest pewny siebie. Wierzy w siebie, w swoją wartość. Jeżeli coś robi, to uważa, że robi to dobrze, że się nie myli. Który rodzaj jest pewny siebie?	13. Wybredny – Jeden rodzaj osób jest wybredny. Trudno mu dogodzić. Ciągłe grymasi, kaprysi, że to mu nie smakuje, a tamto mu przeszkadza. Który rodzaj jest wybredny?
14. Logiczny – Jeden rodzaj osób kieruje się logiką. Myśli sensownie i rozsądnie. Umie rozwiązać trudne zadania matematyczne. Który rodzaj kieruje się logiką?	14. Gadatliwy – Jeden rodzaj osób jest gadatliwy. Na spotkaniu ze znajomymi nie może powstrzymać się od opowiadania wielu historii. Który rodzaj jest gadatliwy?
15. Wesoły – Jeden rodzaj osób ma wesołe usposobienie. Ma ogromne poczucie humoru, lubi płatać figle i kawały, lubi się bawić, czasami niefrasobliwie. Osoby te, są uśmiechnięte i zarażają swoim optymizmem. Który rodzaj jest wesoły?	15. Zmienny – Jeden rodzaj osób nie jest stały w swoich poglądach, gustach, upodobaniach. Kupi jakąś rzecz, która mu się podoba, a po przyjsciu do domu stwierdza, że się nie podoba. Ulega presji innych. Który rodzaj osób jest zmienny?
16. Solidny – Jeden rodzaj osób jest solidny. Rzetelnie wykonuje swoje obowiązki. Pracuje dokładnie od początku do końca, a rezultaty jego pracy są dobre. Na nim można polegać. Który rodzaj postępuje solidnie?	16. Lekkomyślny – Jeden rodzaj osób zachowuje się lekkomyślnie. Nie zastanawia się czy postępuje dobrze czy źle. Nie myśli nad konsekwencjami. Który rodzaj osób zachowuje się lekkomyślnie?

Zgromadzony materiał badawczy opracowałam analogicznie do sposobu zastosowanego przez badaczy w innych krajach (Best, Williams, 2004, s. 131). Obliczałam trzy rodzaje wskaźników: wskaźnik stereotypu kobiecości, wskaźnik stereotypu męskości, wskaźnik łączny. Wskaźniki: męski i kobiecy obliczałam w skali od 0–16. Wyniki zbliżone do losowego punktu środkowego (8 punktów) świadczyły o tym, że badane osoby nie kojarzą cech charakterystycznych z danym rodzajem. Wyniki wzrastające powyżej punktu środkowego (8 punktów) wskazywały na większą znajomość stereotypów rodzaju. Wskaźnik łączny obliczałam w skali od 0–32 (wartość punktu środkowego wynosiła 16).

Opracowywanie danych polegało również na obliczaniu odsetek dzieci, które wybrały postać kobiety i tych, które wybierały postać mężczyzny w odpowiedzi na pytania zawarte w każdej historyjce (Best, Williams, 2004, s. 133). Porównanie średnich wyników uzyskanych w różnych krajach pozwoliło na dokonanie analizy różnic międzykulturowych.

OSOBY BADANE

D. L. Best, J. E. Williams (2004), inicjatorzy badań międzykulturowych wzorców rozwoju stereotypów, określili odpowiednie grupy wiekowe osób dla badań testowanych za pomocą *SSM II* w różnych krajach. Do nich należały między innymi: dzieci 5- i 6-letnie, dzieci z przedziału wiekowego 7–12 lat i dzieci 14-letnie, mieszkające na ogół w mieście. Innym z warunków przy określaniu grupy badawczej był wymóg, aby mniej więcej połowę każdej grupy stanowiły dziewczynki, a połowę chłopcy. Przyjęte przez D. L. Best, J. E. Williams kryteria doboru próby uwzględniłam w badaniach własnych, w których wzięło udział 985 osób, w tym 481 dziewcząt i 504 chłopców, w różnym wieku, z tego:

- 13 (5 dziewczynek, 8 chłopców) dzieci 5-letnich,
- 381 (182 dziewczynek, 199 chłopców) dzieci 6-letnich,
- 544 (269 dziewcząt, 275 chłopców) uczniów różnych klas szkoły podstawowej,
- 47 (25 dziewcząt, 22 chłopców) uczniów klasy II gimnazjum.

Badania odbywały się w szesnastu przedszkolach, trzydziestu ośmiu szkołach podstawowych i dwóch gimnazjach, na ogół w środowisku miejskim, na terenie Polski północno-wschodniej. Badania przeprowadzono indywidualnie z każdym dzieckiem, posługując się testem *SSM II*. Przedstawiano badanemu dziecku historyjkę, a następnie proszono je o wybranie sylwety (kobiety lub mężczyzny), do której jego zdaniem pasował zawarty w niej opis.

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Znajomość cech stereotypowych

Badania miały na celu określenie znajomości cech składających się na uznawany w danej kulturze stereotyp kobiecości i męskości. Uzyskane wyniki przedstawiłam w formie tabel i ryciny. Tabela 2 zawiera odpowiedzi dzieci 5- i 6-letnich zbadanych Miarą Stereotypu Płci (*SSM II*) na temat stereotypowych cech męskich i kobiecych.

Tabela 2. Znajomość cech stereotypowych przez dzieci 5-, 6-letnie badane Miarą Stereotypów Płci (SSM II)

Cechy męskie	Dzieci 5-letnie N = 13	Dzieci 6-letnie N = 381	Cechy kobiece	Dzieci 5-letnie N = 13	Dzieci 6-letnie N = 381
	Liczba wskazań danej cechy			Liczba wskazań danej cechy	
1. Silny	11	378	1. Słaby	10	355
2. Agresywny	11	339	2. Wdzięczny	10	324
3. Okrutny	11	376	3. Mający miękkie serce	9	311
4. Szorstki	8	338	4. Afektowany	4	179
5. Lubiący przygody	7	260	5. Łagodny	11	329
6. Nieporządny	11	366	6. Potulny	6	262
7. Hałaśliwy	11	279	7. Pobudliwy	7	169
8. Niezależny	9	257	8. Emocjonalny	9	355
9. Chwalipięta	9	248	9. Czuły	9	317
10. Surowy	10	327	10. Zależny	9	295
11. Przedsiębiorczy	9	318	11. Skłonny do flirtów	5	331
12. Dominujący	9	297	12. Narzekający	8	295
13. Pewny siebie	9	268	13. Wybredny	3	176
14. Logiczny	7	229	14. Gadatliwy	7	239
15. Wesoły	8	219	15. Zmienny	3	253
16. Solidny	8	243	16. Lekko-myślny	4	183
Ogółem	146	4742		114	4373

Z danych zawartych w tabeli 2 wynika, iż dzieci pięcioletnie i sześciolatnie lepiej znały cechy przypisywane mężczyźnie niż cechy przypisywane kobiecie. Pięciolatki najlepiej rozpoznawały następujące stereotypowe cechy męskie: *silny* (11 na 13 możliwych wskazań), *agresywny* (11/13), *okrutny* (11/13) *nieporządny*

(11/13), *hałaśliwy* (11/13), *chwalipięta* (11/13), zaś dzieci 6-letnie: *silny* (378/381) i *okrutny* (376/381). Dzieci 5-letnie najslabiej rozpoznawały cechy przynależne stereotypowi męskiemu takie jak: *logiczny* (7/13), *lubiący przygody* (7/13), zaś dzieci 6-letnie cechy: *wesoły* (219/381), *logiczny* (229/381) i *solidny* (243/381).

Z cech związanych ze stereotypem żeńskim dzieci 5-letnie najsilniej kojarzyły cechy: *łagodny* (11/13), *słaby* (10/13), *wdzięczny* (10/13), a dzieci 6-letnie *słaby* (355/381) i *emocjonalny* (355/381). Dzieci 5-letnie w zasadzie nie identyfikowały z kobietami cech takich jak: *zmienny* (3/13), *wybredny* (3/13), *lekko-myślny* (4/13), zaś dzieci 6-letnie najslabiej kojarzyły cechy *pobudliwy* (169/381) i *wybredny* (176/381).

Tabela 3 zawiera odpowiedzi uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum zbadanych Miarą Stereotypu Płci (SSM II), uwzględniające cechy męskie.

Tabela 3. Znajomość cech stereotypowych przez uczniów szkół podstawowych i gimnazjum badanych Miarą Stereotypów Płci (SSM II) (Cechy męskie)

Cechy męskie	Klasa I N = 99	Klasa II N = 221	Klasa III N = 176	Klasa V N = 36	Klasa VI N = 12	Gimnazjum N = 47
	Liczba wskazań danej cechy					
1. Silny	99	221	176	36	12	47
2. Agresywny	99	221	176	36	12	47
3. Okrutny	99	221	176	36	12	47
4. Szorstki	97	218	170	36	12	46
5. Lubiący przygody	80	189	150	36	11	44
6. Nieporządnym	79	182	150	35	11	45
7. Hałaśliwy	79	179	160	31	11	44
8. Niezależny	78	159	154	35	11	45
9. Chwalipięta	80	185	160	34	12	45
10. Surowy	75	190	155	32	11	45
11. Przedsiębiorczy	77	186	150	29	11	44
12. Dominujący	75	181	162	33	11	44
13. Pewny siebie	74	172	150	33	11	42
14. Logiczny	70	150	121	25	9	32
15. Wesoły	71	128	125	29	8	33
16. Solidny	69	147	115	28	8	34
Ogółem	1301	2929	2450	514	173	684

Z tabeli 3 wynika, iż badani uczniowie, bez względu na klasę i szczebel nauczania, najsilniej identyfikowali z mężczyzną następujące cechy stereotypowe: *silny* (99/99; 221/221; 176/176; 33/36; 12/12; 47/47), *agresywny* (99/99; 194/221; 176/176; 36/36; 12/12; 47/47), *okrutny* (99/99; 221/221; 176/176; 36/36; 12/12; 44/47), a dodatkowo uczniowie klasy V cechę *lubiący przygody* (36/36). Najsłabiej zaś kojarzyli z mężczyzną takie cechy jak: *solidny* (69/99; 147/221; 115/176; 28/36; 8/12; 34/47), *logiczny* (70/99; 150/176; 121/176; 25/36; 9/12; 32/47; bez kl. II), *wesoły* (71/99; 128/221; 125/176; 29/36; 8/12; 33/47).

Uzyskane wyniki (tabela 2 i 3) pokazują, że zarówno dzieci przedszkolne, jak i szkolne identyfikują płć męską z siłą, agresją, brakiem dbałości o porządek, a w mniejszym stopniu utożsamiają z takimi cechami jak: *solidny*, *wesoły* i *logiczny*.

Odpowiedzi uczniów szkół podstawowych i gimnazjum zbadanych Miarą Stereotypu Płci (SSM II) związane ze stereotypowymi cechami kobiecymi zawiera tabela 4.

Z zamieszczonej tabeli 4 wynika, że uczniowie bez względu na wiek silniej rozpoznawali takie cechy związane ze stereotypem kobiecości jak: *słaby* (99/99; 221/221; 176/176; 33/36; 12/12; 46/47), *wdzięczny* (99/99; 216/221; 176/176; 34/36; 12/12; 47/47), *mający miękkie serce* (96/99; 218/221; 170/176; 33/36; 12/12; 47/47), *łagodny* (96/99; 205/221; 170/176; 33/36; 12/12; 47/47). Badani uczniowie najsłabiej kojarzyli z kobietą cechy: *pobudliwy* (44/99; 98/221; 80/176; 14/36; 6/12; 31/47), *lekkomyślny* (55/99; 104/221; 76/176; 17/36; 6/12; 31/47; bez kl. III), *wybredny* (51/99; 109/221; 75/176; 27/36; 6/12; 35/47). Ta tendencja była charakterystyczna zarówno dla uczniów klasy I szkoły podstawowej, jak i dla uczniów gimnazjum.

Z przedstawionych danych zawartych w tabelach 2 i 4 wynika, iż zarówno dzieci przedszkolne, jak i uczniowie szkoły podstawowej i gimnazjum postrzegali kobiety jako słabe, wdzięczne, łagodne i emocjonalne.

Bardziej szczegółowe różnice dotyczące stereotypu męskości i kobiecości między poszczególnymi grupami dzieci w wieku przedszkolnym i klasami obrazuje tabela 5.

Tabela 4. Znajomość cech stereotypowych przez uczniów szkół podstawowych i gimnazjum badanych Miarą Stereotypów Płci (SSM II) (Cechy kobiece)

Cechy kobiece	Klasa I N = 99	Klasa II N = 221	Klasa III N = 176	Klasa V N = 36	Klasa VI N = 12	Gimnazjum N = 47
	Liczba wskazań danej cechy					
1. Słaby	99	221	176	34	12	47
2. Wdzięczny	99	216	176	34	12	47
3. Mający miękkie serce	96	218	170	33	12	47
4. Afektowany	54	116	75	25	5	30
5. Łagodny	96	205	170	33	12	47
6. Potulny	73	144	140	24	11	40
7. Pobudliwy	44	98	80	14	6	31
8. Emocjonalny	70	186	168	34	10	45
9. Czuły	82	187	135	30	12	43
10. Zależny	80	152	141	30	11	38
11. Skłonny do flirtów	64	175	136	24	10	40
12. Narzekający	70	170	155	32	11	42
13. Wybredny	51	109	75	27	6	35
14. Gadatliwy	79	171	127	26	11	43
15. Zmienny	65	170	122	30	11	40
16. Lekkomyślny	55	104	76	17	6	31
Ogółem	1177	2642	2122	447	158	646

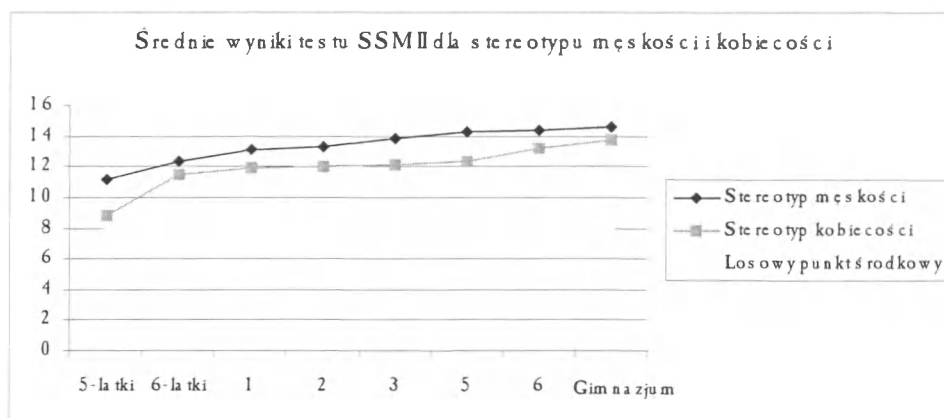
Jak wynika z tabeli 5 średni wynik stereotypu męskiego wyniósł dla wszystkich osób badanych 13,4, a dla stereotypu żeńskiego 11,9. Uzyskane wyniki wskazują, że badani lepiej znają stereotypy męskości niż kobiecości. Najsilniej ta różnica jest widoczna w przypadku dzieci 5-letnich. Średni wynik dla stereotypu męskiego u pięcioletków wynosił 11,2 i był powyżej losowego punktu środkowego. Oznacza to, że dzieci pięcioletnie dysponują już znaczną wiedzą na temat stereotypów przypisywanych mężczyźnie. Średni wynik dla stereotypu kobiecego wynosił 8,8 i był minimalnie wyższy od losowego punktu środkowego, co

świadczy, że najmłodszy badani nie posiadają jeszcze konsekwentnych skojarzeń ze stereotypem kobiecości.

Tabela 5. Sumaryczne wyniki testu SSM II dla stereotypu męskości i kobiecości

Wiek badanych	Stereotyp męskości	Stereotyp kobiecości
5-latki	11,2	8,8
6-latki	12,4	11,5
Kl. I	13,1	11,9
Kl. II	13,2	12,0
Kl. III	13,9	12,1
Kl. V	14,3	12,4
KL. VI	14,4	13,2
Gimnazjum	14,6	13,7
Średnia:	13,4	11,9

Dane pokazujące, że zdobywana przez dzieci wiedza na temat cech stereotypowych wykazuje tendencję wzrostową w zależności od wieku, można przedstawić również w postaci graficznej (rycina 1).

Rycina 1. Średnie wyniki testu SSM II dla stereotypu męskości i kobiecości

Znajomość cech stereotypowych z perspektywy międzykulturowej

Wyniki przeprowadzonych przeze mnie badań z udziałem pięciolatek i ośmiolatek zestawiałam z wynikami uzyskanymi w 24 krajach w przypadku 5-latek i w 25 krajach w przypadku ośmiolatek (Williams i Best, 1990, w: Best, Williams, 2004) (tabela 6).

Tabela 6. Średnie procentowe odpowiedzi stereotypowych na pozycje testu SSM II udzielone przez pięcio- i ośmiolatek we wszystkich krajach

Cechy męskie			Cechy kobiece		
Cecha	Pięciolatki	Ośmiolatki	Cecha	Pięciolatki	Ośmiolatki
Silny	81 (23)	94 (25)	Słaby	66(16)	85 (25)
Agresywny	76 (20)	90 (25)	Wdzięczny	63 (13)	84 (24)
Okrutny	72 (20)	87 (25)	Mający miękkie serce	67 (20)	80 (24)
Szorstki	64 (14)	84 (25)	Afektowany	66 (18)	79 (23)
Lubiący przygody	60 (12)	77 (21)	Łagodny	63 (14)	81 (24)
Nieporządny	60(13)	74 (21)	Potulny	64 (17)	80 (24)
Hałaśliwy	63 (14)	77 (25)	Pobudliwy	60 (9)	76 (22)
Niezależny	60 (14)	76 (22)	Emocjonalny	68 (200)	79 (23)
Chwalipięta	64 (15)	70 (22)	Czuły	63 (18)	72 (20)
Surowy	61 (13)	68 922)	Zależny	54 (8)	66 (17)
Przedsiębiorczy	61 (14)	65 (14)	Skłonny do flirtów	54 (70)	63 (14)
Dominujący	61 (11)	68 (19)	Narzekający	50 (4)	61 (15)
Pewny siebie	51 (5)	56 (11)	Wybredny	47 (5)	52 (8)
Logiczny	51 (9)	52 (7)	Gadatliwy	48 (2)	52 (7)
Wesoły	46 (1)	50 (8)	Zmienny	52 (5)	51 (5)
Solidny	44 (3)	43 (6)	Lekkomyślny	47 (4)	35 (3)
Ogółem M	61	71		58	69

Na podstawie: Williams i Best 1990a, s.198. Copyright by Sage Publications. Tabela zawarta w: Best, Williams, 2004, s. 134. Copyright for the Polish edition by Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Przedruk za zgodą właściciela praw autorskich.

Z przedstawionych danych wynika, że dzieci skojarzyły 12 spośród 16 cech męskich z postacią męską (60 lub więcej procent odpowiedzi), a ogólny procent

odpowiedzi dotyczący pozycji męskich wynosił u pięciolatek 61 i wzrastał do 71 dla ośmiolatek. W wypadku pozycji kobiecych dzieci łączyły 9 spośród 16 cech z kobietą (60 lub więcej procent odpowiedzi), a procent odpowiedzi na pozycje kobiece udzielone przez 5-latek i 8-latek wynosił kolejno 58 i 69. Zdaniem Best, Williams (2004, s. 133) dane te sugerują, że dzieci na ogół nieco lepiej znały cechy męskie niż żeńskie. Zanotowany niższy procent odpowiedzi u dzieci młodszych, a wyższy u starszych, wskazywał, że wiedza na temat stereotypów stopniowo rośnie.

Dane przedstawione w tabeli 6 porównałam z wynikami badań własnych. Badane przeze mnie 5-latki uzyskały 60 lub więcej procent odpowiedzi na 14 spośród 16 cech określających stereotyp męski, a ogólny procent odpowiedzi standardowych wynosił 70,2% i był wyższy o 9,2% aniżeli w przedstawionych badaniach. Również dzieci ośmioletnie uzyskały lepsze wyniki aniżeli ich koleżki w różnych krajach. Skojarzyły 15 z 16 cech, a procent odpowiedzi na pozycje męskie wynosił 82,8% (wyższy o 11,8%).

Jeżeli chodzi o pozycje cech kobiecych pięciolatki udzieliły średnio 54,8% odpowiedzi (8/16), czyli mniej o 3,2% niż ich rówieśnicy w innych krajach, a ośmiolatki 74,7%, czyli więcej o 5,7% (12/16). Badane przeze mnie dzieci lepiej znały cechy męskie aniżeli cechy kobiece. Można przypuszczać, że cechy przypisywane mężczyznom są bardziej wyraźne, bardziej czytelne dla dzieci i silniej podkreślane w naszej kulturze.

Moje spostrzeżenia zbieżne są z wnioskami wynikającymi z badań nad cechami stereotypowymi płci prowadzonymi z perspektywy międzykulturowej, mówiącymi o tym, że występuje „międzykulturowe podobieństwo cech charakterystycznych przypisywanych przez dzieci mężczyznom i kobietom” (Best, Williams, 2004, s. 133).

Bardziej szczegółowe różnice międzykulturowe dotyczące stereotypu męskości i kobiecości przedstawia tabela 7.

Tabela 7 obrazuje sumaryczne wyniki pięciolatek dotyczące stereotypu męskiego i żeńskiego przeprowadzone w 24 krajach. Średni wynik, we wszystkich tych krajach, dla stereotypu męskiego u pięciolatek wyniósł 9,8, a dla stereotypu żeńskiego 9,3.

Tabela 7. Pięciolatki: sumaryczne wyniki dla stereotypu męskości i kobiecości w porządku malejącym (24 kraje)

Stereotyp męskości		Stereotyp kobiecości		Męskie-Kobiece	
Pakistan	13,5	Pakistan	11,4	Tajwan	+2,8
Anglia	10,8	Nowa Zelandia	11,2	Francja	+2,4
Tajwan	10,6	Niemcy	10,6	Pakistan	+2,1
Nowa Zelandia	10,6	Portugalia	10,5	Irlandia	+1,5
Kanada	10,5	Anglia	10,0	Stany Zjednoczone	+1,2
Stany Zjednoczone	10,3	Malezja	9,9	Holandia	+1,2
Japonia	10,3	Kanada	9,5	Kanada	+1,0
Finlandia	10,2	Finlandia	9,5	Japonia	+0,9
Malezja	10,2	Nigeria	9,5	Norwegia	+0,8
Holandia	10,2	Peru	9,5	Indie	+0,8
Peru	10,2	Chile	9,5	Anglia	+0,8
Irlandia	10,0	Japonia	9,4	Finlandia	+0,7
Nigeria	9,9	Włochy	9,2	Peru	+0,7
Francja	9,7	Stany Zjednoczone	9,1	Wenezuela	+0,7
Norwegia	9,6	Holandia	9,0	Tajlandia	+0,4
Indie	9,4	Hiszpania	9,0	Nigeria	+0,4
Tajlandia	9,3	Brazylia	9,0	Malezja	+0,3
Wenezuela	8,9	Tajlandia	8,9	Włochy	-0,3
Włochy	8,9	Norwegia	8,8	Hiszpania	-0,6
Chile	8,8	Indie	8,8	Nowa Zelandia	-0,6
Portugalia	8,7	Irlandia	8,4	Chile	-0,7
Hiszpania	8,4	Wenezuela	8,2	Brazylia	-1,0
Brazylia	8,0	Tajwan	7,8	Portugalia	-1,8
Niemcy	7,6	Francja	7,3	Niemcy	-3,0

Na podstawie: Williams i Best, 1990a, s.215. Copyright by Sage Publications. Tabela zawarta w: Best, Williams, 2004, s. 135. Copyright for the Polish edition by Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Przedruk za zgodą właściciela praw autorskich.

Wyniki moich badań wyznaczyłyby w tej tabeli dla badanych 5-latków drugie miejsce po Pakistanie przed Anglią w przypadku stereotypu męskości (11,2) oraz miejsce równorzędne z Norwegią i Indiami w przypadku stereotypu kobiecości (8,8), co świadczy, że pięcioletki posiadły już wiedzę na temat większości cech przypisywanych przez dorosłych mężczyznom oraz pewnych cech kobietom. „W 17 z 24 krajów cechy typowe dla stereotypu męskiego były lepiej znane niż cechy żeńskie. W krajach takich jak Tajwan, Francja, Pakistan i Irlandia cechy męskie wyraźnie bardziej rzucają się w oczy i dlatego są dzieciom lepiej znane” (Best, Williams, 2004, s. 134).

Autorzy badań prowadzonych z perspektywy międzykulturowej doszli do wniosku, że istnieje jakiś inny czynnik, aniżeli tylko przypisywanie cech danym rodzajom, który jest odpowiedzialny za odmienny sposób uczenia się stereotypowych cech męskich i kobiecych. Być może jest nim, zdaniem Best i Williams (2004, s. 134), styl interakcji z rodzicami lub innymi dorosłymi.

DYSKUSJA

Przedstawione badania obrazują stopień podzielenia przez dzieci stereotypów rodzaju zdefiniowanych przez dorosłych. Badania z udziałem dzieci odbywały się w rejonie Polski północno-wschodniej. Poznawanie stereotypów rodzaju rozpoczyna się przed ukończeniem przez dziecko piątego roku życia. Tempo przyswajania stereotypów wzmacnia się zwłaszcza we wczesnych latach szkolnych, a proces przyswajania tej wiedzy kończy się mniej więcej w wieku dojrzewania. Na istnienie takiego wzorca nabywania wiedzy rodzajowej zwracają uwagę w swoich badaniach międzykulturowych Best i Williams (2004), zaznaczając przy tym, że tempo przyswajania stereotypów płci w poszczególnych krajach jest różne. Badacze ci przekonują jednocześnie, że „dziewczynki i chłopcy uczą się stereotypów w tym samym tempie, mają jedynie tendencję do przyswajania stereotypowych cech męskich nieco wcześniej niż kobiecych” (Best, Williams, 2004, s. 136).

Tę ostatnią tendencję, dotyczącą podzielenia stereotypów przez dzieci, zaobserwowałam również w swoich badaniach. Badane dzieci lepiej znały stereotyp męskości niż kobiecości. Różnica ta była szczególnie wyraźna w przypadku dzieci najmłodszych, 5-letnich, zaś nieznaczna w przypadku gimnazjalistów. Spośród cech męskich dzieci najlepiej znały takie cechy jak: *silny, agresywny, okrutny*, zaś najslabiej kojarzyły jako męskie cechy: *solidny i logiczny*. Cechy kobiece, takie jak: *slaby, wdzięczny, łagodny* dzieci przyswajały stosunkowo wcześniej, a inne na przykład *pobudliwy, wybredny, lekkomyślny* słabo kojarzyły z kobietą. W przypadku niektórych cech brak jest konsekwentnych skojarzeń z danym rodzajem.

Wysokie wyniki, jakie dzieci osiągnęły w przypadku znajomości cech stereotypowych (zwłaszcza męskich), być może związane są z silnie spolaryzowanym schematem rodzajowym tkwiącym w świadomości nauczycieli zwłaszcza klas niższych. Znajduje to odzwierciedlenie w relacjach nauczycielsko-uczniowskich naznaczonych „androcentrycznymi znaczeniami rodzaju, które dają o sobie znać w całej codziennej komunikacji mającej miejsce w szkolnej przestrzeni” (Kopciewicz, 2005, s. 55). O tych zależnościach mówią także Renzetti, Curran (2005, s. 147), dowodząc, że „interakcje nauczycieli z uczniami nie są oparte na zasadzie sprawiedliwości, przyjmują odmienny – zależny od płci ucznia – charakter. Różnice dotyczą częstotliwości interakcji nauczyciel – uczeń, jak i składowych tych interakcji”.

Porównanie wyników badań własnych i międzykulturowych wskazuje na kontekst społeczno-kulturowy jako jeden z czynników pełniących ważną rolę w rozwoju tożsamości płciowej oraz ról związanych z płcią. Jest to zbieżne z poglądami badaczy prezentującymi stanowisko, że płeć kulturowa jest efektem procesów zachodzących w społeczeństwie. Zdaniem Mead (1986) wzory kobiecości i męskości zależą od panującej tendencji kulturowej w danym społeczeństwie.

Warto zwrócić uwagę na pewne zjawisko, jakie dokonuje się w społecznym myśleniu o płci w ostatnich latach. Wiąże się ono ze zmianą roli kobiety i mężczyzny, jaka dokonała się w rodzinie i w społeczeństwie. Kobiety nie są już tylko przypisane do przestrzeni domowej, ale coraz częściej także zawodowej. Czasami to one odpowiadają za dom zarówno od strony bezpieczeństwa, jak i finansów. Obserwatorami i uczestnikami tych zjawisk są dzieci i młodzież. Zatem niektóre przypisywane kobiecie i mężczyźnie cechy stereotypowe mogą nie budzić konsekwentnych skojarzeń z określonym rodzajem zwłaszcza u uczniów starszych.

BIBLIOGRAFIA

- Bem S. L., *Męskość, kobiecość. O różnicach wynikających z płci*, Gdańsk 2000, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Best D. L., Williams J. E., *Perspektywa międzykulturowa*, [w:] B. Wojciszke (red.), *Kobiety i mężczyźni: odmiennie spojrzenia na różnice*, Gdańsk 2004, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Best D. L., Williams J. E., Cloud J. M., Davis S. W., Robertson L. S., Edwards J. R., Giles H., Fowles J., *Development of sex-trait stereotypes among young children in the United States, England and Ireland*, *Child Development*, 1977, 48.
- Chmura-Rutkowska J., Ostrouch J., *Mężczyźni na przełęczu życia: studium socjopedagogiczne*, Kraków 2007, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

- Chomczyńska-Rubacha M. (red.), *Role płciowe: kultura i edukacja*, Łódź 2006a, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno -Ekonomicznej.
- Chomczyńska-Rubacha M. (red.), *Role płciowe: socjalizacja i rozwój*, Łódź 2006b, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Kopciwicz L., „Szkolna” socjalizacja w kobiecość – pomiędzy obserwacją a przemocą (symboliczną), *Problemy Wczesnej Edukacji*, 2005, nr 2, s. 55.
- Mandal E., *Kobiecość i męskość: popularne opinie a badania naukowe*, Warszawa 2003, „Żak”.
- Mead M., *Płeć i charakter w trzech społecznościach pierwotnych*, Warszawa 1986, Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Miluska J., Boski P. (red.), *Męskość i kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej*, Warszawa, 1999, Wyd. Instytutu Psychologii PAN.
- Pankowska D., *Wychowanie a role płciowe*, Gdańsk 2005, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Renzetti C. M., Curran D. J., *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*, Warszawa 2005, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Slaby R. G., Frey K. S., *Development of gender constancy and selective attention to same-sex models*, *Child Development*, 1975, 46.
- Vasta R., Haith M. M., Miller S. A., *Psychologia dziecka*, Warszawa 2004, WSiP.
- Williams J. E., Bennet S. M., Best D. L., *Awareness and expression of sex stereotypes in young children*, *Developmental Psychology*, 1975, 11.
- Williams J. E., Best D. L., *Measuring sex stereotypes: A multination study*, Beverly Hills 1990, CA: Sage.
- Wojciechowska J., *Stereotypy ról płciowych w rozwoju tożsamości płciowej u dzieci*, [w:] A. Brzezińska, S. Jabłoński, M. Marchow, *Niewidzialne źródła. Szanse rozwoju w okresie dzieciństwa*, Poznań 2003, Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Wojciszke B., *Człowiek wśród ludzi. Zarys psychologii społecznej*, Warszawa 2002, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Zaworska-Nikoniuk D., *Drogi modyfikowania socjalizacji i wychowania przez feminizm*, Olsztyn 2004, Wydawnictwo Epistheme.